

ILONA ČIUŽAUSKAITĖ

Juozo Baltušio laiškai: ar tolima taps artima?

Juozas Baltušis iš arti: Laiškai ir kt., sudarė Rita Baltušytė, Vilnius: Kultūros barai, 2010, 336 p., ISBN 978-609-8003-00-0

Autobiografinis žanras, kuriam priklauso ir laiškai, įdomus ne tik istorikams, antropologams, bet ir literatūros tyrėjams. Pastariesiems jis įdomus galimybe naujai vertinti ideologinius praeities postulatus, kūrybinį kontroversišką asmenybių indėlį. Literatūros tyrėjams įvairiapusės kūrybinės asmenybės laiškai – savotiškas būdas geriau suvokti ankstesnės epochos autentiškumą, pateikti naują vertinimo koncepciją.

Tokią galimybę ir suteikia čia aptariama laiškų knyga *Juozas Baltušis iš arti: Laiškai ir kt.* Be Petro Bražėno „Pratarmės“, Ritos Baltušytės „Dukters laiško“, Birutės Nenėnienės dokumentinės apybraižos „Šaukštas deguto“, paties rašytojo paskutinio interviu ir knygos sudarytojos „Epilogo“, joje publikuojami Juozo Baltušio laiškai dukterims Ritai ir Violetai, vaikaičiai Akvilei, žmonoms Vandai Petrauskaitei ir Monikai Mironaitei, seseriai Marytei, mamai, grupei su šeimos nariais nesusijusių asmenų: Aušrai Sluckaitei, Kostui Korsakui, Lionginui Šepečiui, Silvestrui Gaižiūnui, Eduardui Cinzui. Adresanto rūpesčiai ir gyvenimo įvykiai skleidžiasi ir veriasi laiškuose, rašytuose iš Vilniaus, Maskvos, Palangos, Druskininkų, Anykščių, Starajos Ruzos, Maleevkos. Nuo 1940 m. pavasarį rašyto laiško iki paskutinio, parašyto 1990 m. gruodžio 12 d. – nemenkas laiko tarpas, per kurį Baltušį knygos sudarytoja pristato įvairiais rakursais.

Laiškų knygoje atsiskleidžia svarbiausi rašytojo ir žmogaus gyvenimo įvykiai, emocinės ir kūrybinės paskatos, o probėgšmiai ir gniuždančios aplinkos bei išorinių sąlygų poveikis. Dešimtmečius Lietuvoje bene populiariausias buvęs rašytojas, visuomenės veikėjas čia iškyla kaip rūpestingas sūnus, brolis, vyras, senelis ir tėvas. Nori to ar ne, skaitytojo sąmonėje ima dėliotis tam tikras naratyvas, pasakojimas apie gyvenamąjį metą, savo kartą, naratyvas, turintis savo veikėjus, atskleidžiantis jų jauseną ir mąstyseną.

Baltušis gyvenime ir literatūrinėje veikloje patyrė nemažai sukrėtimų – nuo sovietinio idealizavimo ir aukštinimo (rašytojui paskirta valstybinė premija, su-

teiktas liaudies rašytojo garbės vardas, 1959–1969 ir 1974–1988 m. išleisti jo *Raštai*) iki knygų deginimo nepriklausomybės išvakarėse. Nors viešojo gyvenimo detalių laiškuose ir negausu, jų nuotrupos rodo rašytoją jauriai išgyvenus virsmą – nuo garbinimo iki niekinimo.

Laiškų adresatas iš dalies nulemia ir jų turinį – artimiesiems Baltušio rašytuose laiškuose vyrauja buitės rūpesčiai (procentiškai tai didžiausia laiškų dalis), dėmesys jam brangių artimųjų kasdienio gyvenimo detalėms, paties rašytojo kūrybiniai reikalai ir to meto literatūrinių įvykių trumpa apžvalga – kokiuose minėjimuose dalyvavo, kurio rašytojo jubiliejų šventė, kur lankėsi pristatydamas tuo metu gausiai leidžiamas savo knygas.

Jau sakyta, kad Baltušis laiškuose iškyla pirmiausia kaip tėvas. Jam rūpi dukterų (jaunesnioji Violeta, Baltušiu išsituokus su pirmąja žmona Vanda Petrauskaite, liko gyventi su motina, vyresnioji Rita – tėvo ir jo antrosios žmonos Monikos Mironaitės šeimoje) mokslai, elgesys, profesinė karjera, meilės reikalai, būstas, drabužiai, net bateliai („Labai norėčiau pamatyti tavo naująjį paltą ir vengerkas“). Nelengvą dukterų paauglystę tėvas pajvairina žaismingomis sovietinio gyvenimo paralelėmis („Kiek įvairumo įnešė mūsų katė, kuri gegužės pirmą [sovietinių paradų dieną, – *IC*] pagimdė net keturis kačiukus [...]“), iš pažiūros nereikšmingais praeinančio laiko ženklais („Labai gaila žemių, bet dar gailiau ridikėlių: išdygo, po tris lapelius išleido, o jau reikia mirti!“; „Mano ežys Neklys pabėgo vėl į Vilnelės pakrantes ir aš jo nebepagaunu“). Laiškai, kuriuose reiškiamas susirūpinimas dukterų mokslais, sveikata, gyvenimo būdu, kupini tėviško supratimo, noro padėti ne tik finansiškai, bet ir patarimais, globa, kviečiantis atvykti pasisvečiuoti dukrą Violetą, su mama gyvenusią Kaune. Be abejonės, tai vyro laiškai – skausmas ar džiugesys liejamas santūriai, neleidžiant prasiveržti emocijoms... O štai laiškuose, rašytuose buvusiai žmonai Vandai Petrauskaitei ir tuometinei žmonai Monikai Mironaitei, su kuria rašytojas buvo pradėjęs skyrybų procesą, į abi jis kreipiasi oficialiu kreipiniu „drauge“ tuo pabrėždamas dalykinį kalbėjimo toną ir kartu parodydamas, kad bendravimas pereina į kitą lygmenį – buvusį dėmesingumą, atvirumą keičia sutelktas kalbėjimas apie einamuosius rūpesčius. Skyrybų procesą ir šeiminius išgyvenimus aptariantys laiškai panašūs į oficialias teismo nutartis, kuriose dalykiškai, pasitelkus sausą leksiką, dėstomos nesutarimų priežastys („Mudu nebegalime kartu gyventi, ir nebegalime dėl to, kad per daug skirtingai ėmėm žiūrėti į gyvenimą [...]“). Laiškuose, adresuotuose Petrauskaitei, nedinga ne tik pagarbos dukterų motinai bei oficialaus

pabrėžimo, kad juos sieja tik oficialūs dukterų išlaikymo klausimai, bet ir „riebesnių“ apibūdinimų: „Niekados Jūs nepasižymėjote labai aukštu protavimu, tačiau dabar darote vieną kvailystę po kitos“ (p. 160).

Regis, dėl kiekvienos iš dukterų Baltušiu teko patirti nemažai tėviškų bėdų ir skausmo. Tėvo tik laiškais pabarama ir paauklėjama Violeta blaškėsi rinkdamasi profesiją, propagavo gimdytojui nepriimtina gyvenimo būdą, gražiausius jaunystės metus leido „kavinių dūmuose“, šlaistėsi „visais miesto patvoriais“. Todėl Baltušiu kyla pagrįstų abejonų, ar dukteriai išrūpintas butas netaps „valkatų priebėga“, „savotiškais nakvynės namais“. Pabaręs dukrą, prikišamai parodęs netinkamo gyvenimo trūkumus, Baltušis čia pat ima atsiprašinėti, suprasdamas ne tik kartų skirtumus, bet ir tai, kad tėvo širdis vaikams atleidžia visokius paklydimus: „Sutinku, kad būnu šiurkštus, rūstus, baru Tave kietai ir skaudžiai. Tačiau patikėk man, darau tai vien gero Tau norėdamas. Čia gal kaltas dar ir mano amžius, mano praleista jaunystė. Negaliu be siaubo žiūrėti, kaip tu švaistai patį brangiausį žmogaus turtą – sveikatą ir laiką! Negi nesupranti, kad pražudyto laiko niekas tau nesugrąžins? [...] jeigu aš būčiau gyvenęs taip, kaip dabar gyveni Tu, tai šiandien būčiau paskutinis nustumėlis, menkysta. O juk man reikėjo muštis ne tik dėl vietos literatūroje, man reikėjo kautis už elementariausią kultūrą, menkiausią išprusimą“ (p. 203).

Kita duktė Rita taip pat skaudino tėvą ignoruodama kitą jo žmoną, atsainiai žiūrėdama į paauglės pareigas namuose, galiausiai rinkdamasi, kaip manė Baltušis, jai į poras netinkantį žmogų. „Zaviša niekad nekėlė man nė mažiausio pasitikėjimo, perkandau jį iš karto, kaip veltėdį, parazitą ir alkoholiką“, – apie Ritos gyvenimo draugą griežtą nuomonę išsakė Baltušis viename iš laiškų. Nors sovietmečiu rašytojas ir buvo įtakingas, dukteris mokė savarankiškai siekti savo užsibrėžtų tikslų, nesikliauti tėvo autoritetu ir protekcijomis.

Iš laiškų aiškėja, kad Baltušis rūpinosi brolio Leonardo ir net motinos kūrybinėmis galimybėmis. Valstietišškai svajojo kaip butą gauti atskirą namelį su sklypeliu Antakalnyje, čia įsikurti visiems kartu, net planavo, kur turėtų būti daržas... Paprastos žmogiškos atjautos kupinuose laiškuose rašytojas sielojasi, kad sūnėno Albertuko prastas paltelis; netgi kaip tikras frantas aptaria iš anykštėnų siuntinių perkamus daiktus ir pageidaujama batų fasoną – norįs būtinai smailanosių, nes tokie dabar madingi...

Asmeninio gyvenimo peripetijos, rūpestis dėl materialinės gerovės, siekis, kad ne tik dabartinė šeima, bet ir buvusi (juk duktė Violeta liko gyventi su pirmąja Baltušio žmona) nejaustų nepriteklių, parodo ir garbinamo, knygų tiražais nesi-

skundžiančio, provincijos sueigose, kultūriniuose renginiuose šlovinamo rašytojo materialinę padėtį: nors globojo ne vieną jam artimą ar su juo gyvenusį žmogų, rūpestis dėl išgyvenimo nebuvo tuo metu tas sopulys, dėl kurio Baltušis turėtų sielotis. Ne viename laiške artimiesiems aprašomos butų keitimo peripetijos, kai laukiama, kol atitinkamos valdžios institucijos priims jam palankius sprendimus, tuo metu įsigalėjusi „daiktų paskyrimo“ sistema – rašytojas laukia „Pobiedos“ (kaip pats vadina, „tarataikos“), nors ir neketina sėsti už jos vairo. Sovietinio gyvenimo realijos to meto ideologiniais postulatais patikėjusiam, o gal ir įtikėjusiam rašytojui atrodo visiškai priimtinos, trykštančios materialine gausa: „Cukraus gauti jau nebesunku, pasirodė dešra, jau ir sviestas atsiranda krautuvėse, ir pieno kiek tik nori krautuvėse yra. Taigi, gyvenimas lengvėja“ (p. 55). Kita vertus, daug laiko miesteliuose praleidęs rašytojas negalėjo nematyti ir sovietines vertybes perėmusio kaimo griūtis. Štai grįžęs iš viešnagės po Anykščius dukrai Ritai, tuo metu gyvenusiai ne Vilniuje, rašytojas dėsto: „Nieko čia nebeliko iš buvusių Anykščių, nei to jaukumo, nei lietuviško nuoširdumo, nei takto, kai gatvėje sutikti vaikai sveikindavosi su suaugusiais, o žmonės šypsojosi viens kitam. Pilna girtų dabar, svirdinėja pabalusiom akim ant kiekvieno kampo, užkabinėja praeivus [...], zvimbia ant motociklų [...], o kapuose dygsta ir dygsta nauji kapai“ (p. 167–168).

Laiškuose žmogus nevaržo savęs, nesuvedinėja sąskaitų su savo „vidiniu cenzoriumi“, todėl juose atsiveria kartais gal ir nuoseklumo stokojančios gyvenimiškos pozicijos. Trumpai pragyvenęs drauge su pirmąja žmona Petrauskaite ir susilaukęs dviejų dukterų, nusivylęs šeiminio gyvenimo nesklandumais, Baltušis kategoriškai pareiškia daugiau nebevesięs. Laiškuose yra ne vienas toks nenuoseklus pareiškimas. Matyti, kad santuoka su Monika Mironaite rašytojui kainavo daug jėgų, neramių kūrybinių valandų, net savotiško kūrybinio „štilio“, vidinės konfrontacijos su pačiu savimi, tačiau kategoriškos deklaracijos, kad kelio į susitaikymą nebėra, lieka tik deklaracijomis. Regis, rašytojas išties oficialiai su Mironaite išsituokė, tačiau, kaip matome iš laiškų, netrukus vėl atnaujino santykius, nors publikuojami laišškai ir nepateikia žinių, kaip tai įvyko.

Nemokėjęs, kaip pats sakosi, nei literatūros teorijos, nei lietuvių kalbos gramatikos (p. 327), „buvęs paskutinis pastumdėlis, samdinyš bernas, be profesijos, be mokslo, be jokios perspektyvos, visų niekinamas ir niekam nereikalingas individas [...] netikęs, sukleręs, pakėlęs daugybę ligų“ (p. 131), savo kūryba Baltušis maudėsi šlovės spinduliuose. *Su kuo valgyta druska, Parduotos vasaros, Kelionių apybraižos, Juza* – tai vis kūriniai, kuriuos jis nuolat gludino, pakartotinai

leido ar vertė į kitas kalbas. Kūrybinės dirbtuvės realijų laiškuose ne tiek daug – žodžio ir minties paieškas rašytojas paliko nuošalėje, artimiesiems užsimindamas, kad rašymas vargina, juolab kad ir visuomeninė veikla, nuolatiniai kvietimai provincijoje pristatyti knygas (esą „tai darantis ne dėl to, kad pasiklausytų plojimų, o todėl, kad yra įsitikinęs, jog ir smulkių gyvenviečių žmonės yra verti nė truputėlio ne mažesnio dėmesio negu Vilniaus, Kauno ar Šiaulių“, p. 136) neleido susikaupti kūrybai. Be abejo, laiškuose šmėkšteli kūrėjo misiją, jo pašaukimą, siekį būti liaudies rašytoju apibendrinantys pasakymai. Štai mėgindamas patarti kūrybinių ambicijų turėjusiai dukteriai Violetai, Baltušis kalba apie atkaklų užsispyrimą, apie kūrybą kaip savotišką „žodžio išgimdymą“, apie nuolatinės kūrėjo paieškas, savo kūrybiniais vedliais laikydamas Vincą Mykolaitį-Putiną ir dar tik pradėdantį kūrėjo kelią Justiną Marcinkevičių. Į savo kūrybą žvelgęs kritiškai, esą buvęs tik eilinis literatūros darbininkas, laiške Violetai Baltušis atskleidžia ir populiarumo priežastis: skaitytojų pripažinimo jis sulaukęs ne dėl savo kūrinių vertės, o dėl to, kad „nusmukdyta mūsų literatūra, beturinti šiuo metu tik vieną kitą išsiskiriantį savo ryškumu ir pilietine dora talentą. [...] Praeis kiek laiko, aš gal nebesulauksiu to meto, o Tu pamatysi, kad, pagerėjęs bendram mūsų literatūros reikalui, mano kūriniai bus įvertinti taip, kaip jie to verti: eilinio literatūros darbininko [...]“ (p. 225). Daug svarbesnis, pasirodo, rašytojui esąs ne laikinas populiarumas, bet gebėjimas išsaugoti tikrovės jausmą, suvokimą, kad šlovė dažniausiai būna tik laikinas gėris.

Kaip teigia Nerijus Šepetys, pirminis *homo sovieticus* bruožas yra skilusi sąmonė, kai žmogus yra vienoks viešojoje erdvėje ir visai kitoks privačiame gyvenime. Baltušio atveju tą sąmonės skilimą, susidvejinimą išreiškė dvejybė „Baltušis – rašytojas“ ir „Baltušis – komunistas“. Be abejo, laiškuose tokio skilimo pavyzdžių yra kur kas mažiau – tą lemia laiškų paskirtis ir adresatų ratas. Vietos ir datos neturinčiame laiške Lietuvos kino studijos direktorijai Baltušis prabyla apie rašytojo komunisto kūrybinės sėkmės metodą: menas priklauso liaudžiai, todėl ir rašytojo kūryba turinti semtis syvų iš nacionalinio prado, ji pašaukta atlikti kilnią misiją – suartinti visų tautų geros valios žmones.

Paskutiniųjų metų laiškai, rašyti išskirtinai tik dukterims ir sergančiai vaikaičiai Akvilei, kuri mirė praėjus vos keturiems mėnesiams po Baltušio mirties, byloja apie pakitusią rašytojo jauseną – tokią neapibrėžtą, kai tampa priešas partijos draugams ir dar nesi savas besiformuojančiai naujai bendruomenei. Tai greičiausiai lėmė su rašytojo gyvenimo pabaiga sutapęs kritiškas jo kūrybos ver-

tinimas: sovietmečiu priklausęs geriausiųjų ir skaitomiausiųjų plejadai, atkūrus nepriklausomybę jis pasijuto visų užmirštas ir nereikalingas žmogus.

Atkurtą Lietuvos nepriklausomybę laiške dukteriai Ritai į Australiją rašytojas pasitinka talpiu apibūdinimu: „Gyvenimas Lietuvoje kiek sumaištingas, kupinas įvykių, pakitimų, nebe viską spėju sekti [...]“ (p. 247). Viešojo gyvenimo pokyčius, kuriuose nebėra praeities, o dabartis rašytojui dar svetima, Baltušis aprašo detalėmis: „Lenino aikštės, kurioje kiekvieną vakarą matydavau vaikščiojančius Antaną Venclovą, Vincą Mykolaitį-Putiną, Petrą Vaičiūną, net ir Kostą Korsaką, seniai nebelankau. Dabar čia visai svetimi žmonės. [...] Dzeržinskio gatvė dabar Kalvarijų gatvė, Komjaunimo gatvė atgavo senąją Pylimo gatvės pavadinimą“ (p. 248).

Laiškai artimiesiems koreguoja ir viešojoje erdvėje įsitvirtinusių teiginį, kad rašytojas buvo priešiškas atkuriamai nepriklausomybei, kad tapo atgimstančios tautos priešu. Laiške seseriai Marytei 1990 m. vasarą Baltušis rašė: „[...] siekiant išsilaisvinimo, kuriam aš iš visos širdies visuomet pritardavau ir dabar pritariu, reikia labai atidžiai pasižiūrėti, ką atneš mūsų tautai tas išsilaisvinimas: laimę, gerovę, laisvę, ar naują vergiją, šį kartą ne svetimų ponų nešama, o savų, išpūnusių karjeristų, siekiančių tiktai savo gerovės? Čia tai ir yra svarbiausias klausimas“ (p. 250). Rašytojas kalba apie bendražmogišką jauseną, besirandančios pilietinės visuomenės užuomazgas, tarsi cituotų po nepriklausomybės atkūrimo priimtą valstybės konstituciją: „Kartoju: aš už Lietuvos laisvę, nepriklausomybę, bet tik už tokią Lietuvą, kuri bus iš tikrųjų laisva, kurioje kiekvienas žmogus turės teisę turėti savo nuomonę ir tą nuomonę laisvai išreikšti, kai kiekvieno žmogaus teises saugos įstatymas ir kad kiekvienam žmogui bus sudarytos sąlygos laisvai vystyti savo visus sugebėjimus, savo talentą ir siekti kartu su visais Lietuvos piliečiais lietuvių tautos laimės, gerovės, kultūros. Ir visai nepagrįsti tie kaltinimai, kuriuos girdžiu dabar, šalia kitokių visokių, kad aš prieš Lietuvos nepriklausomybę. Tai melas ir veidmainystė“ (p. 251).

Vis dėlto laiškai leidžia teigti, kad rašytojas, jei ir nebuvo svetimas nepriklausomos valstybės atkūrimo siekiui ir idėjai, naujo gyvenimo pokyčius suvokė per ideologinę prizmę, politinių sprendimų neafišavo, juolab kad vargu ar jie galėjo būti įdomūs artimiausiems žmonėms. Savotišku Baltušio politinių pažiūrų konspektu tapusiam laiške Eduardui Cinzui rašytojas Lietuvoje vykstančius politinius reiškinius vertina gana „rezervuotai“, išsakydamas nepasitikėjimą Lietuvos, kaip valstybės, gebėjimu kurti savarankišką ekonominį ir politinį būvį. Kaip kitados, dar 1918 m., nuskambėjęs Vaižganto retorinis klausimas, kas lietuvis –

europietis ar rusas, dabar nuskamba ir Baltušio pareiškimas: „Esu tvirtai įsitikinęs, kad Lietuva viena pati negali nei išsilaikyti, nei egzistuoti ilgesnį laiką, norim ar nenorim, o turim pasirinkti, su kuo mes: Rusija ar Vokietija [...]“ (p. 263). Laiškuose, kaip sakyta, negausu sovietinės gyvensenos faktologijos, negausu ir nepriklausomybę atkūrusios valstybės vertinimų. Jų ir negali būti gausu – 1991 m. vasario 4 d. rašytojas mirė. Vis dėlto akivaizdu, kad demokratinės valstybės siekiai rašytojo buvo suprantami gana siauriai – kaip asmens, turinčio konstitucinę teisę reikšti savo įsitikinimus, akcentas: „Demokratija tam ir yra, kad kiekvienas žmogus turėtų teisę turėti savo asmenišką nuomonę ir turėtų teisę pasakyti šitą savo nuomonę viešai, žinoma, nepiršdamas per prievartą savo nuomonės kitiems“ (p. 254). Patyręs visuomenės spaudimą, kūrybinę izoliaciją, vertinamas kaip žmogus, norėjęs nepriklausomybės SSSR sudėtyje, Baltušis, kaip ir jo mėgstamas rašytojas Knutas Hamsunas, išgyveno vidinę sumaištį, privertusią ištarti tokius žodžius: „Aš juk visada buvau už pažangą, už reformas, skelbiau žmonėms tikrą tiesą tuo metu, kai daugelis dabartinių rėkautojų tylėjo kaip pelytės po šluota. Bet aš niekad nepakenčiau melo, veidmainystės, apgaulės, visai nežiūrint, kas ir vardan ko juos skelbia“ (p. 268). Todėl gal ramindamas artimuosius, o gal iš tikrųjų matydamas mažiau priešiško savo asmeniui, laiškuose dukteriai Ritai Baltušis guodžiasi, kad prakeikimai jo „adresu pritilo“, persekiojimai aprimo. Iš laiškų matyti, kad rašytojas iki gyvenimo pabaigos nepristigo moralinės drąsos laikytis savo įsitikinimų. Patyręs, kaip jaučiasi žmogus, kai jo knygos deginamos, kai dergiama prie buto durų, priešingai, jis jautėsi sustiprėjęs: „Puolimai prieš mane nė išvalgyto kiaušinio lukšto neverti ir į juos nekreipiu nė mažiausio dėmesio, juo labiau, kad spėju priprasti ir suprasti, kad kai kurių žmonių kvailumui ir naivumui nėra ribų. Visiškai nerūstauju ant jų, man tiktai gaila, kad jie visi (kurie mane puola) šitaip suirzė [...] nerūstauju ant jų. Patikėjo tušties tauškalams, kad užtektų tiktai paskelbti Lietuvą nepriklausoma, ir tuoj visa Europa, visa Amerika ir visas pasaulis atbėgs remti Lietuvos“ (p. 250).

Kai iš Baltušio buvo atimtas Anykščių garbės piliečio vardas, 1990 m. tetai Marytei į Anykščius jis rašė: „[...] Aš to vardo neprašiau, kaip neprašiau gyvenime jokių atžymėjimų, apdovanojimų, pagerbimų [...] Jeigu būdavau kuo apdovanojamas, stengdavausi mandagiai, nuoširdžiai padėkoti. Taip padariau ir suteikus man Anykščių rajono garbės piliečio vardą. Bet tai dar nereiškę, kad davus man tą vardą, žmonės įsigytų teisę diktuoti man savo valią, nurodinėti, kaip aš turiu kalbėti, gyventi. Aš visuomet lieku pačiu savim“ (p. 251).

Žinant, kad netrukus ateis tas metas, kai rašytojo dienoraščius, praėjus dvidešimt penkeriems metams po jo mirties (tokia nuostata suformuluota rašytojo testamente), bus galima skelbti, neabejotinai rasis ir daugiau panašių leidinių. Galbūt valstybiniuose ir privačiuose archyvuose saugomi rašytojo laišakai įvairiems adresatams suguls į tekstologiskai rimtesnę leidimą, parengimo lygiu artimą Aisčio *Laiškai 1929–1973* ar Vaižganto *Laiškai Klimams*. Nors čia aptariamasis leidinys ir nėra mokslinis, norėtuši, kad išnašose būtų paaiškinama ne tik laiškuose minimi asmenvardžiai, bet ir skaitytojui galinčios būti įdomios kultūrinės aktualijos, kontekstinės įtakos. Štai reikėtų paaiškinti kad ir tokius sakinius ir teiginius: „Mano knyga eina gerai“ (p. 27), „Begulėdamas varau įspūdžius iš Amerikos“ (p. 168); „Niekaip nesugaunu skulptoriaus dėl paminklų mamai ir tėveliui“ (p. 172); „Dar nesužinojau, ar Tavo byla, tai yra ‚Rūtos‘ ieškinys Tau, jau žiūrėta Aukšč. Teisme“ (p. 189).

Be abejonės, stinga redakcinių pastabų skyrelio, iš kurio aiškėtų, kokiais kriterijais vadovaudamiesi leidinio rengėjai atrinko laiškus, kodėl artimiesiems skirtą laiškų „bloką“ papildė ir to meto nomenklatūros atstovams rašyti laišškai.

Laiškai – tai ne tik rašančiojo atvertis, bet ir savotiškas jo braižo atspindys. Žinoma, iš šio leidimo tikriausiai per daug norėti, kad rengėjai būtų bent kiek atskleidę laiškų „išorinį vizualumą“: ar laišškai braukti, taisyti, ar buvo neįskaitomų vietų, taip pat lieka neaišku, kodėl kai kuriuose laiškuose pateikiamos kupiūros – ar juose kažkas negalimo žinoti skaitytojui, o gal tai nuo pagrindinės temos nutolęs ekskursas, tačiau detalesnė informacija tikrai praverstų. Yra ir kiek neapsižiūrėjimų: štai Radiofono pirmininko pavaduotojas Liubeckis apibūdinamas 1944 m. rugpjūčio 27 dienos laiške, nors pirmą kartą jo pavardę randame kiek anksčiau – nedatuotame laiške su nuoroda, kad tai galėtų būti 1944 m. pavasarį rašytas laiškas (p. 28); du kartus įdėtas tas pats iš Vilniaus 1961 m. gruodžio 11 d. buvusiai žmonai Vandai rašytas laiškas (p. 144 ir 147); ties Lukšo pavarde (p. 220) pažymėta išnaša (*Tarybinėje Klaipėdoje* buvo paskelbtas privataus pokalbio su Ieva Simonaityte turinys, fotosesijos metu užfiksuotas fotografo Bernardo Aleknavičiaus) akivaizdžiai susijusi ne su čia minimu asmeniu, o su toliau kitoje pastraipoje laiškų autoriaus teiginiu: „Esu įdūkęs ant ‚Tarybinės Klaipėdos‘ [...]“. Kibesnis ir reiklesnis skaitytojas pasiges asmenvardžių rodyklės, ne tik pateikiančios skaitytojui pavardžių „išklotinę“, bet drauge ir paaiškinančios Alberto Juozėno transformaciją į Juozą Baltušį.